

יחידת לימוד במסגרת הערכה חלופית
בנושא השואה לחטיבה עליונה

חלקה של אלבניה בהצלת יהודים בשואה

חוברת לתלמיד

ערכה

ד"ר אפרת קדם-טהר

צוות ההכנה:

ליקוט, כתיבה ועריכה:	אפרת קדם
עריכה לשונית:	מרים מילשטיין
עריכה ועיצוב גרפי:	חדוה קאזין

תודות:

לפרופ' יהודה באואר על הערותיו בעריכת יחידה זו.

לד"ר בארדהייל סאנאג', שגריר אלבניה בישראל, על הליווי והתמיכה בפרוייקט

לפרופ' פרטיט זורבה, יו"ר קרן ידידות ישראל-אלבניה, על המידע המעודכן

לד"ר אורנה כץ-אתר על ההנחייה והתמיכה

לאירנה שטיינפלד, מנהלת מחלקת חסידי אומות עולם ביד ושם, על הקריאה וההערות

בשער | חגיגת יום הולדת 5 לבבה מנדיל בבית האדום בקווייה

מבוא

אלבניה הייתה ועודנה מדינה קטנה וענייה בבלקן שיוצאת דופן רק משום שהיא המדינה האירופית היחידה בעלת רוב מוסלמי. במהלך מלחמת העולם השנייה כבשה איטליה ללא קושי ניכר את אלבניה. מאחר שלשלטון הפשיסטי באיטליה היה סדר יום שונה משל השלטון הנאצי, ורדיפת יהודים לא הייתה אחת מהמטרות החשובות ביותר שלו (אך היא בהחלט התקיימה, במיוחד בשלבים המאוחרים של המלחמה) מצבם של 200 היהודים שחיו בה באותה תקופה היה סביר. זה היה טוב דיו בשביל היהודים בארצות השכנות, ואלבניה הפכה ליעד לבריחה בשביל יהודים שחיו מדיניות באווירה של אנטישמיות בוטה יותר.

השינוי החל עם קריסתה של איטליה הפשיסטית. מוסוליני הצליח להימלט לצפון המדינה והפך לשליט בובה בחסות הנאצים. בינתיים הוורמאכט והס.ס. נכנסו לכל המדינות שהיו נתונות תחת שלטון איטלקי והכריזו עליהן ככבושות וכפופות ישירות לכובש הגרמני – עם כל מה שמשמע מכך. השינוי הרע את מצבם של היהודים והביא לחיסול כמעט מוחלט של קהילות יהודיות במקומות, כמו יוון. אבל באלבניה המקרה היה אחר.

העם האלבני התגייס כולו להצלת היהודים. קוד ה"בסה" של האלבנים – קוד הכבוד המסורתי שלהם – הניעם לראות את מחויבותם לשלומם של שכניהם, כמו נדר שלא ניתן להפר בשום אופן. לכן, אלבנים רבים בחרו להסתיר יהודים בבתיהם ולעתים גם להנפיק להם תעודות זהות מזויפות עם שמות מוסלמיים. משום שבשלב הזה רוב היהודים שחיו במדינה היו בכלל פליטים ממדינות אחרות ולא יהודים ממוצא אלבני, רבים מהם גם קיבלו בגדים אלבניים מסורתיים כדי שישתלבו טוב יותר באוכלוסייה המקומית וייראו כמו בני המקום.

כך אלבניה, המדינה המוסלמית היחידה באירופה, הייתה המדינה היחידה בתקופת השואה שהייתה נתונה לשלטון ישיר של מדינות הציר ובמקביל גדל בשטחה מספר היהודים. השאלה היא למה אנחנו לא מכירים את הסיפור? אולי כי אלבניה באופן כללי אינה מוכרת כמו דנמרק, אולי מפני שלאחר המלחמה היא הפכה לדיקטטורה קומוניסטית שבודדה את עצמה מהעולם (כולל מדינות קומוניסטיות אחרות), ואולי מאחר שהשואה מביאה עמה גם סיפורים גדולים, שמסתתרים מאחורי הזוועות הקשות.

יחידת הלימוד תתאר את הסיבות והנסיבות שגרמו לאלבניה, המדינה האירופית היחידה בעלת רוב מוסלמי, להצליח במקום שנכשלו בו מדינות אירופיות אחרות. למעט מקרים בודדים, ניצלו רוב היהודים שמצאו מחסה באלבניה. מספרם בתחילת המלחמה (1939) היה כ-200 איש (יהודים מקומיים), ובסוף 1944 הגיע מספרם ל-2,265.

יחידת לימוד זו נכתבה 70 שנה לאחר מלחמת העולם השנייה, ועניינה הבנת התגייסותו של עם שלם להצלת יהודים שחיו במדינתו וחשיפתה, וכן הבנת האחריות והמסירות הטוטלית שגילו למען הצלתם.

שאלה לתמונות (1) ו-(2)

נסו להצביע על תופעות שונות בחיי הפליטים היהודיים, כפי שנקלטו בעין המצלמה.

תמונה (1) הבית האדום בקווייה 1942

תמונה (2) חנות הצילום של משפחת מנדיל

שאלות והפעלות לקטע הנלווה לתמונה (3)

1. חוו דעתכם על הפתרון שהציע מנדיל כמוצא למציאות שנקלע אליה בהיותו תלמיד בכתה א.

2. עם אלו דילמות היה על מנדיל להתמודד?

תמונה (3) גברא מנדיל בכיתה א

קטע קריאה הנלווה לתמונה (3)

בבית הספר לא ידעו שאני יהודי. נרשמתי בשם המוסלמי איברהים מלה (Mele). לפני שהתחלתי ללמוד בכיתה א לקחו אותי אלבנים טובים למסגד ("ג'אמיה") ושם למדתי להתפלל כמוסלמי: "א-אולו בילאהי מין א-שייטני רג'ים – ביסמילאהי רחמני רחים." לא ידעתי מה פירוש המילים, אבל שיננתי ודיקלמתי אותן בדבקות רבה.

בכיתה א לימדו לימודי דת. באלבניה חיו מוסלמים ונוצרים אלה לצד אלה. המורה לדת הסבירה לתלמידים שבשיעורי דת נתחלק לשתי קבוצות: למוסלמים ולנוצרים. אחר-כך הכריזה: "כל הנוצרים מתבקשים לקום ולעמוד בשורה." כמחצית מהתלמידים קמו ועמדו בשורה. "ועכשיו כל המוסלמים מתבקשים לקום ולעמוד בשורה." המחצית השנייה של התלמידים קמו ועמדו בשורה שנייה. רק אני נשארתי לשבת! האם חיכיתי לקריאה: "כל היהודים מתבקשים לקום ולעמוד בשורה?"

המורה פנתה אלי ואמרה: "איברהים, מה אתה חולם?! תצטרף מהר לשורה שלך." קפצתי ממקומי, נבוך ומבולבל ורצתי לשורה של הנוצרים. זכרתי שמבלגרד יצאנו עם תעודות מזויפות בתור נוצרים. פתאום נזכרתי שפה, בקאוואיה, אני מתפלל במסגד. כאן אני מוסלמי. מיהרתי ועברתי מהשורה של הנוצרים לשורה של המוסלמים.

"מה קרה לך, איברהים? אתה מבולבל? אתה לא יודע אם אתה נוצרי או מוסלמי?!"

"כן, כן, אני יודע – אני מוסלמי, המורה, "גימגמתי בלחש.

מאז לא היו עוד תקלות כאלה ואני אפילו נחשבתי לתלמיד טוב בכיתה.

גברא מנדיל, "תמונות בשחור לבן", עמ' 54-55

שאלות והפעלות לקטע הקריאה הנלווה לתמונה (4)

1. נסו למצוא סממנים המעידים על הגלוי והסמוי שבתמונה.
2. התמקדו ברכב ההצלה ובקטעי הקריאה הנלווים לו מתוך ספרו האוטוביוגרפי של יצחק אדיג'ס "ילדות במקלט אלבניה". והשיבו:
 - א. חוו דעתכם על ההתארגנות שנדרשה בניסיונות המתוארות.
 - ב. מה אתם למדים על חלוקת התפקידים בין הסב לנהג?

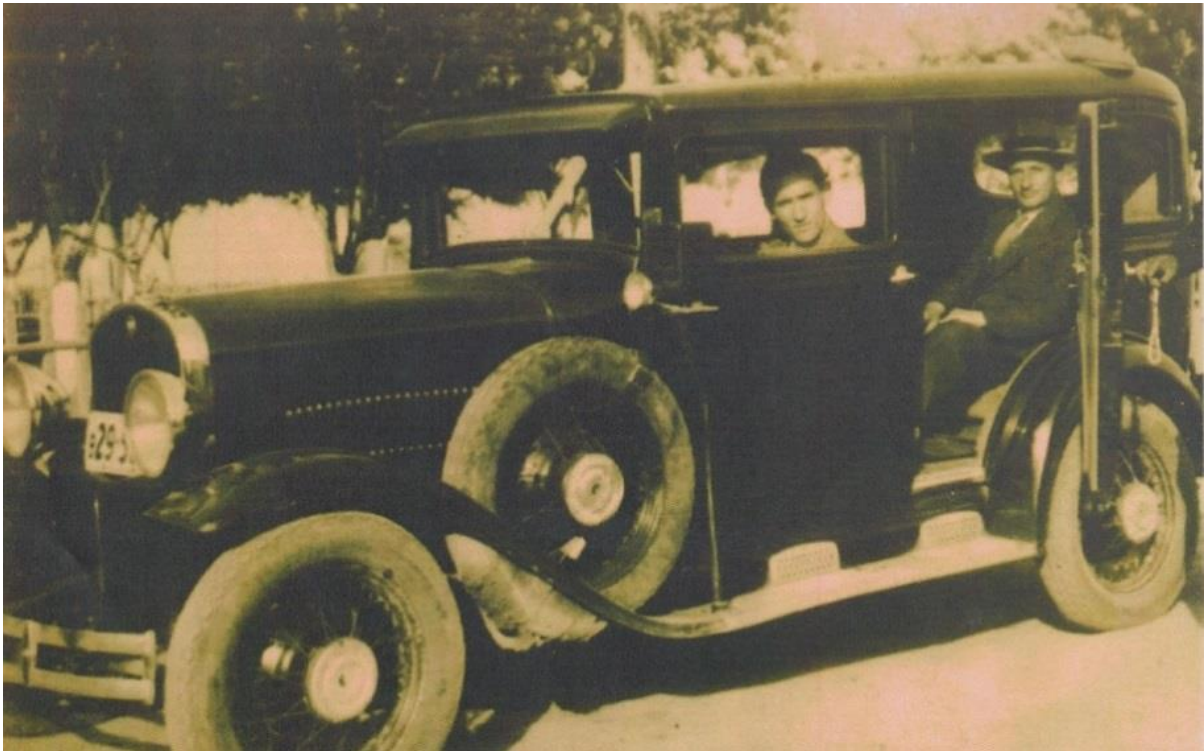
קטע קריאה הנלווה לתמונה (4)

"נהגנו קשר היטב את החפצים וכולנו טיפסנו לארגז המשאית והתיישבנו על חפצינו כמו שעושים האיכרים. סבי התיישב ליד הנהג, בגלל שפמו המסולסל הוא נראה כמו איכר אלבני אמיד. על ראשו חבש "פֶז" (תרבוש) כדרך האלבנים. נראינו כמו משפחה אמידה היוצאת לחופשה" יצחק אדיג'ס, "ילדות במקלט אלבניה", עמ' 105

"מאוחר מאוד בלילה חצינו סוף סוף את הגשר על אגם שקודרה ונכנסנו למחוז חפצנו, לעיר שקודרה. באותו לילה לא ראינו דבר ולא רצינו לראות. חפצנו היחיד היה פינה שקטה שנכל סוף סוף להניח את ראשו ולזכות בכמה שעות שינה, לטעינת המצברים. בהמלצת הנהג הגענו לאכסניה שהיתה ממוקמת בתוך חצר גדולה, שסביבה היו בעיקר בתי מגורים. באמצע החצר ניצבה משאבת מים ידנית עם זרוע, באמצעותה שאבו דיירי החצר מים בדליים. הכניסה לחצר היתה דרך שער שננעל בשעות הלילה ועליו היה מופקד שוער מיוחד, שתפקידו היה לפקח על העוברים והשבים דרכו. באותו לילה הצלחנו להיכנס רק בזכות נהגנו שהיה כנראה מוכר היטב במקום. לאחר שאיתרנו את בעל האכסניה, קיבלנו חדר ללינת לילה. לא נרשמנו בספר האורחים מפני שסבי הצליח לשכנע את בעל האכסנייה לוותר על כך. בסופה של השיחה, שהתנהלה באלבנית רהוטה, ביקש סבי מבעל האכסניה שיניח לו מפני שהוא עייף מאוד. עיני ממש נעצמות מאליהן והוא אינו מסוגל לראות דבר. כיוון שאנו מתכוונים להישאר במקום מספר ימים, יהיה מספיק זמן לעשות זאת למחרת. רק הנהג חתם בספר האורחים. עלינו לחדרנו, פרשנו על הרצפה את כל המזרנים שהיו שם וכעבור רגעים אחדים כבר היינו כולנו שקועים בתרדמה עמוקה."

יצחק אדיג'ס, "ילדות במקלט אלבניה", עמ' 109

תמונה (4) רכבו של ארסלן מוסטפה רזניקי שבו הוברחו יהודים רבים מאזורים מסוכנים לביתו בדצ'אן

שאלות והפעלות לקטעי הקריאה (א) – (ג)

1. העזרו בקטעי הקריאה א, ב, ג הלקוחים מתערוכת צילומי נורמן גרשמן. גרשמן צלם ממוצא יהודי חי בארה"ב, מתמקד בתצלום דיוקנאות. הוא נותן להם נופך אישי המדגיש את אופיו המיוחד של המצולם. במשך ארבע שנים התמקד גרשמן בצילום משפחות מוסלמיות שהצילו יהודים בזמן השואה. בשנת 2009 הוצגו ב"יד ושם" עבודותיו המתארות את "חסידי אומות העולם" באלבניה.
א. מה גרם לגרשמן התרגשות יוצאת דופן כפי שמצוין בקטע קריאה (א)?
ב. מה המכנה המשותף בהסברים שנותנים חוטי ופאשקאי לגבי התנהלותם כלפי הפליטים היהודים?
2. בקטע קריאה ג מתואר מפגש אקראי באלבניה של ימינו (2012). מה אתה למד על אופיים של האנשים מהמתואר במפגש זה? בהתייחס לפער השנים שעברו מתקופת השואה ועד כתיבת הרשמים נסה להסביר את התופעה.

קטע קריאה (א)

אחד הרגעים המרגשים במסע הארוך של הצלם היהודי אמריקני, נורמן גרשמן, לאלבניה היה המפגש עם הבאבא, מנהיג הבקשטי, פלג קטן של שיעים ליברליים שמרכזם בטראנה שבאלבניה. "הבאבא סיפר לי שמקורות התנועה, הנחשבת לליברלית מכל נגזרות האיסלם, הולכים אחורה עד לאימאם עלי, שהיה בן דודו וחותנו של הנביא מוחמד", מספר גרשמן. "בזמן הכיבוש הנאצי עמד בראש ממשלת אלבניה מהדי פראשרי, חבר בזרם הבקשטי שסרב למסור שמות של יהודים לידי הכובשים הנאצים. הוא ביקש מכל נתיניו לתת מחסה ליהודים אזרחים או פליטים".

והיבי ובחרי חוטי: "ביתנו היה מקלט לילדה יהודייה. היא היתה בת 18 ושמה היה קשלה בכר. המשפחה ברחה ממעצר. הנאצים איימו להרוג אותם בניסיון להוציא מהם את מקום מחבוא הזהב של המשפחה".

ערב מלחמת העולם השנייה היו 45% מכלל המוסלמים באלבניה שייכים לזרם הבקטשי. פראשרי, כך על פי סיפורו של הבאבא, נתן הוראה ברורה: ילדי היהודים יישנו עם ילדיהם. כולנו נאכל מאותה הצלחת את אותו האוכל ונחיה כמשפחה אחת. "אנחנו הבקטשים רואים את אלוהים בכל אחד ובכל מקום", אמר הבאבא לגרשמן. "אין אלוהים מלבד אלוהים והוא מצוי בכל. אין מקום לאפליה כיוון שכולנו שווים בפני האלוהים. אלוהים הוא היופי והיופי הוא האלוהים".

מתוך התערוכה של צילומי נורמן גרשמן – מוזיאון "יד ושם" 2009

קטע קריאה (ב)

"למה אבי הציל זר וסיכן את חייו ואת כל הכפר? אבי היה מוסלמי אדוק, הוא האמין כי להציל חיים משמחו מקום מובטח בגן-עדן." עלי שק'אר פאשקאי

מתוך התערוכה של צילומי נורמן גרשמן – מוזיאון "יד ושם" 2009

קטע קריאה (ג)

"ב-2012 במהלך טיול חוצה יוגוסלביה, הגעתי לאלבניה. כמו ברוב המדינות המוסלמיות שאני מגיע אליהן, אמרתי שאני איטלקי כדי לא להסתכן בלי סיבה אבל מהר מאוד התברר לי שבאלבניה כמעט כולם מדברים איטלקית שוטפת כשאני יודע בקושי שתי מילים וחצי. כשסיפרתי על זה למארח האלבני שלי הוא צחק לי ושלח אותי מיד לצאת לרחוב ולהגיד לאדם הבא ששואל אותי מאיפה אני שאני ישראלי. קצת הרגשתי לא בנוח אבל לא אומרים לא לאלבנים..."

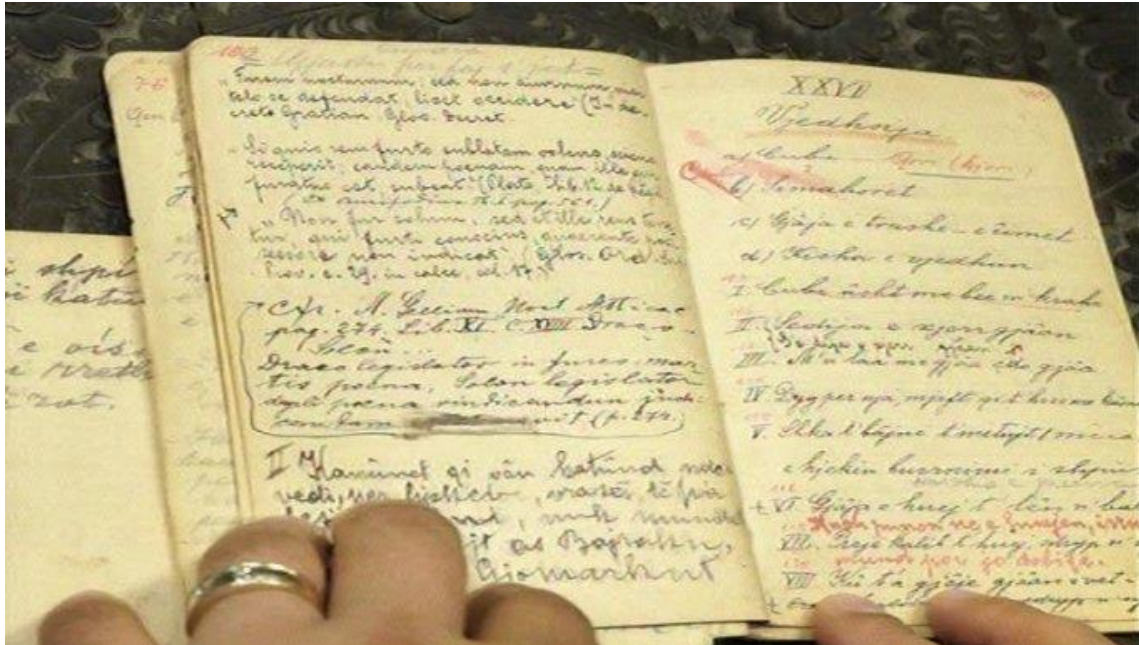
יצאנו מהדירה שלו בטיראנה, כמובן שתוך דקה זיהו שאני זר וישר התחילו להתקבץ סביבי אנשים ושאלו מאיפה אני וזה... הוא חיך מהצד ואני אמרתי שאני ישראלי. ישר התחילו לצעוק עליי באלבנית ולדבר ביניהם וחשבתי שהלך עליי..."

תוך רגע הבנתי שהמצב הפוך ממה שחשבתי - הביאו לי קפה ואוכל, כמה צעירים שידעו אנגלית אמרו לי שהם בחיים לא פגשו ישראלים, והם ממש מתרגשים ורצו לדעת איך בארץ ולשמוע על כל המקומות שטיילתי בעולם.

אחרי זה החבר צחק עליי וסיפר לי שהעם שאותו האלבנים אוהבים הכי בעולם זה ישראלים. הם עזרו לנו בשואה ותמכו בהקמת ישראל, אנחנו תמכנו בהם במלחמה בבלקן וקיבלנו פליטים במהלכה, ובכלל תמיד היו יחסים חמים בין הממשלות ושני העמים יכולים לבקר חופשי במדינה השנייה ללא ויזה.

מבין 53 המדינות שזכיתי לבקר בהן, אלבניה הייתה אחת האהובות עליי. ערים עתיקות שכאילו יצאו מהאגדות, חופים לבנים לבנים עם מי טורקיז, מעיינות נסתרים ביערות, אוכל מצוין, מלון דיפלומטים במחיר של מנת פלאפל בארץ ומקומיים מקסימים. אנשים שם תמיד עזרו לי כשחיפשתי טרמפ (אחד אפילו לקח אותנו בספונטניות לטיול של כמה שעות בשמורת טבע מדהימה), פינקו באוכל וקפה, סיפרו על החיים שלהם וערב אחד אפילו הזמינו אותי לחתונה מקומית". סיפורו של מטייל.

מסמך (1) עותק של הקנון בכתב יד

מסמך (2) חלק מרשימת שמות היהודים באלבניה בסוף המלחמה

- 1184. KOEN, Vital - F. 152/2; V. 1943; D. 196; fl. 27; F. 153; V. 1943; D. 386/3; fl. 56, 140, 142; F. 166; V. 1942; D. 92; fl. 2; F. 204; V. 1942; D. 12; fl. 1.
- 1185. KOEN, Ilia Zoli - F. 153; V. 1941; D. 160; fl. 82.
- 1186. KOEN, Shemo Zoli - F. 153; V. 1940; D. 79; fl. 133.
- 1187. KOEN, Zhuli - F. 152/2; V. 1943; D. 196; fl. 36; F. 490; V. 1950; D. 1931; fl. 2.
- 1188. KOJA, Elia - F. 152; V. 1937; D. 109; fl. 4, 8, 32.
- 1189. KOLB (profesor) - F. 163; V. 1939; D. 247; fl. 1-9; 12-27.
- 1190. KOLB, Geltrude - F. 163; V. 1939; D. 247; fl. 1-9; 12-27.
- 1191. KOLB, Hertha - F. 163; V. 1939; D. 247; fl. 1-9; 12-27.

שאלות והפעלות לתמונות (5) – (7)

1. עמדו על הניגודים שבין התמונות כפי שמשתקפים בעין המצלמה.
2. מה אתם למדים מכך על חיי הפליטים היהודים בצל המלחמה?

תמונה (5) החתונה של פורטונה ויצחק יקואל, ניצולי שואה, טיראנה, אלבניה, 1943

תמונה (6) גברא מנדיל חוגג עם משפחתו יום הולדת 4 בדירת המסתור

תמונה (7) משפחת פילקו מחוץ לבית המסתור

שאלות והפעלות לקטעי קריאה (ד), (ה)

1. קראו את קטעי קריאה ד ו-ה והשיבו

א. מה אתם למדים על המניעים למעשי ההצלה?

ב. כיצד מתיישבת ההגדרה של "חסידי אומות עולם" עם המעשים המודגמים בקטעים?

קטע קריאה (ד)

המונח "חסידי אומות העולם" נלקח מתוך המסורת היהודית. בספרות חז"ל השתמשו במונח כדי לתאר לא-יהודי אשר בא לעזרתם של יהודים בעת צרה או מי שמכבדים את שבע מצוות בני נוח, ובהן האיסור על שפיכות דמים. חוק "יד ושם" עשה שימוש במונח קיים ויצק לתוכו משמעות נוספת. החוק הגדיר את חסידי אומות העולם כמי שלא רק שסייעו ליהודים, אלא שתוך כדי כך גם סיכנו את חייהם. תנאי זה הפך להיות קריטריון בסיסי להענקת התואר.

מתוך אתר "יד ושם"

יחסה של רוב האוכלוסייה המקומית אל היהודים ברחבי אירופה בתקופת השואה היה נגוע באדישות או בעוינות. רוב האנשים צפו כיצד שכניהם זה מכבר הוצאו מבתיהם, נשלחו או נרצחו במקום; חלקם שיתפו פעולה עם הרוצחים; רבים יצאו נשכרים משוד רכושם של היהודים. אולם בעולם של פשיטת רגל מוסרית וערכית היה גם מיעוט קטן של אנשים אשר אזרו אומץ יוצא דופן כדי לשמור על ערכי המוסר שלהם – אלו הם "חסידי אומות העולם". הם עמדו בניגוד מוחלט לזרם המרכזי של אדישות ועוינות שהיה שכיח בזמן השואה. בניגוד לסובבים אותם. מצילים אלו ראו ביהודים בני אדם וסברו שיש להם מחויבות מוסרית כלפיהם.

קטע קריאה (ה)

הציטוטים הבאים הם מתוך תערוכת הצילום של גרשמן ב"יד ושם":

"אבי נהג לומר כדי שהגרמנים יוכלו להרוג את אורחינו היהודים היה עליהם להרוג את בני משפחתי קודם."
מירושה קאדיו בת לבאסים ואיישה קאדיו, חסידי אומות העולם

"למה אבי הציל זר וסיכן את חייו ואת כל הכפר? אבי היה מוסלמי אדוק, הוא האמין כי להציל חיים משמעו מקום מובטח בגן-עדן."
מפי אינואר עלי שק'אר בנו של עלי שק'אר פאשקאי, חסיד אומות העולם

"כמוסלמים מאמינים אנחנו סיפקנו הגנה והומיזם ליהודים. למה? בסה, חברות והקוראן הקדוש. זוהי דמותו של אבי, שאני נוצר בלבי."
מפי סאזאן חוג'ה בנו של נורו חוג'ה, חסיד אומות העולם

שאלות והפעלות לקטעי קריאה הנלווים לתמונות (8), (9)

1. מה אתם למדים על החלטות המתקבלות במצבי מצוקה, לחץ ומשבר?
2. מה היו לדעתכם המניעים של משפחת ארדיטי לסרב להפצרות השכנים למצוא אצלם מקום מסתור?
3. תארו את ההבדלים בין הבחירות של דריו ארדיטי ושל ברטה ראובן זמני.
4. כיצד תבחרו לסכם את התנהלותו של העם האלבני בתקופת השואה?

תמונה (8) דריו ארדיטי

קטעי קריאה נלווים לתמונות (8), (9)

בראשית 1944 פרסם הגסטפו בא' הודעה שקראה לזרים, כלומר ליהודים, לבוא ולהתפקד במפקדת הגסטפו. מקצת הפליטים בטיראנה, למשל, החליטו לברוח ולהצטרף לפרטיזנים, ואילו אחרים הלכו להתפקד כנדרש ובתעודותיהם נרשמה המילה "יהודי".

מתוך פנקס הקהילות, עמ' 421

למשפחת ארדיטי, שהתגוררה כתושבי קבע באלבניה מ-1918, לא היה אותו מזל כמו לשאר יהודי אלבניה: האב יצחק, אשתו לונה, שלושת בניהם לאון, דריו והוגו, ובתם לוציה. בני המשפחה הצטרפו לפרטיזנים האלבניים, וגורלם היה כגורל רבים מחבריהם – כולם נעצרו בשקודר בנובמבר 1944 ונשלחו לפרישטינה. יהדותם נתגלתה רק לאחר המעצר, ומיד הם הועברו למחנה השמדה. מתוך כולם, רק האב יצחק שרד את השואה. אחד הבנים, מויסה ארדיטי ומשפחתו עברו לטיראנה. הם הוסתרו על ידי בני הזוג וסיל וכריסטינה קונה, חברים של המשפחה. בכך ניצלו. יתר בני המשפחה שנשארו בשקודר סירבו באופן מוחלט להיענות לשכניהם שהפצירו לתת להם מחסה. הם ציפו שלא יאונה להם כל רע.

בנוסף לדריו, שהיה ידידו של גיבור עם, לאלבני קאמל סטאפה הוענק התואר "קרבת המאבק לשחרורו הלאומי של העם האלבני".

מתוך דבריה של שרה ארדיטי, אשת אחיינו של דריו:

לאבי המשפחה היו שני בתי מרקחת בשקודר, ולא אחת נתן תרופות חינם לתושבים. הצטרפותם לפרטיזנים האלבניים נבעה מרצונם לסייע במיגור הגרמנים מאלבניה. המשפחה הייתה מוערכת מאוד ונטמעה היטב בחיי העיר שקודר. עם זאת מעולם לא הסתירו את יהדותם ולא התבוללו. הם סירבו בתוקף להסתתר מפני הנאצים, כי ראו עצמם כשוויים בני שוויים ולא שמו לבם להפצרות שכניהם. גזענות לא הייתה באלבניה. לפיכך, הם סירבו להתבונן לעבר הסכנה שארבה בפתח. אני סבורה בדיעבד שאפשר היה למנוע את האסון שקרה להם.

קטע נלווה לתמונה (9)

ברטה ראובן זנוני היתה אלבנית יהודיה שהצטרפה לפרטיזנים. היא הצליחה לחמוק מהנאצים על ידי תנועה מתמדת בין הכפרים האלביים.

לקוח ומתורגם מאנגלית משיחה עם פרטיט זורבה, 01.08.2016

תמונה (9) ברטה ראובן זנוני

שאלות והפעלות לקטעי קריאה (ו), (ז)

1. קראו את קטעי קריאה (ו), (ז) והשיבו:

- א. מה אתם למדים מסיפורה של ויולטה על דרכי ההתמודדות של יהודים שחיו באלבניה תחת האיום הנאצי?
- ב. עם תום המלחמה נותרו יהודי אלבניה מבודדים מן העולם במשך 40 שנה תחת שלטון קומוניסטי עריץ. מה אנו למדים מהמפגש של הכתב דורון בכר עם יהודי אלבניה ערב עלייתם לישראל על הקשר שלהם למקורותיהם היהודיים?

קטע קריאה (ו)

היחיד שידע לקרוא בתורה היה חיים בטינו, זקן יהודי אלבניה, והמנהיג הרוחני של העדה. בטינו, 93, אמר: אני מדבר לשון עברית, אבל ידע מעט מאוד מלשון הקודש. כשבכר היה שם, באה לבקר אותו אשה אחת בשם פירדס ורדארי, שפעם נקראה בשם אחר. ורדארי היתה יהודיה, שנקראה ויולטה קולונמוס. היא הגיעה מיוגוסלביה ב־1920, והתאסלמה מפחד הנאצים במלחמת העולם השנייה. בטינו היה הקשר האחרון שלה ליהדות.
ויולטה סיפרה בככי שיש לה אחות בישראל, והיא בקשר מכתבים איתה, והיתה רוצה לבוא ולהיקבר פה. היא צולמה בסרט וידיאו, כשהיא מצטטת את "שמע ישראל", ומסמנת בתנועות ידיים ובצלילים את מה שנשמר אצלה בזיכרון מן החגים היהודיים.

מצולם מתוך ידיעות אחרונות, 4.4.1991. כתב וצילם: דורון בכר.

קטע קריאה (ז)

"לפני 67 שנים נפרדו האחיות רחל וויולטה, תושבות אלבניה. רחל היתה אז בת 9, ועלתה ארצה. אחותה היתה בת 4. ביום ששי הן שבו ונפגשו בשדה התעופה בלוד, לאחר שויולטה קיבלה סוף סוף אישור לעלות ארצה.

לנמל בן גוריון הגיעה רחל שלום (76) מחיפה. על פניה ניכרו היטב אותות התרגשות לקראת הפגישה המחודשת עם אחותה, ויולטה קלונימוס (71). את רחל ליוו ילדיה ונכדיה, שבאו לראות כיצד מתגשם חלומה של האם-הסבתא: לראות שוב את אחותה. היא כמעט והפסיקה להאמין שתזכה לכך, שכן השלטונות במדינה זו סירבו כל השנים להתיר לויולטה לעלות.

בעת מלחמת העולם השנייה התאסלמה ויולטה מפחד הנאצים, ואיבדה את זכותה לעלות לישראל. לפני מספר שנים התאלמנה מבעלה המוסלמי, ואז ניסתה לעלות ארצה. בעזרת משרד החוץ קיבלה בסופו של תהליך ממושך את אישורי העלייה.

ביום ששי, בלוד, היתה רחל שלום חיוורת, צחקה ובכתה מהתרגשות. כבר מבעד לשמשה המפרידה בין מקבלי הפנים לנוסעים הנכנסים הבחינה באחותה, וכשנפגשו – התחבקו ממושכות, כשהן מתייפחות ומשמחה."

מתוך ידיעות אחרונות, 15.11.1971

תמונות נלוות לקטעי קריאה (ו), (ז)

(תצלום: מיכאל קרימור)

רחל (משמאל) וויולטה נפגשות בלוד

חיים בטינו, 93, זקן יהודי אלבניה והמנהיג הרוחני של העדה. לידו עומדת יהודיה שהתאסלמה בתקופת הנאצים. שמה היהודי היה ויולטה קולונומוס, ועכשיו קוראים לה פירדס ורדארי

אלבום תמונות

קבוצת ניצולים מרחבי אירופה בטיראנה

קבוצת ניצולים יהודים ומציליהם בקרויה

מנדיל - האב (משמאל)

מערת המסתור מתחת לבית משפחת וסילי בקרויה

משפחת פילקו מחוץ לבית המסתור

המלחין מוני אמריליו וניצולים נוספים מרחבי אירופה בטיראנה 1944

משפחת כהן, שעלתה לישראל, ולורה (ולונה), אלבניה, 1939

שתי משפחות יהודיות עם משפחת וסלי, קרוויה, אלבניה, 1944

תיק וטלית, טירנה, אלבניה, 1991

ביתו של ארסלן מוסטפה רזניקי בדוצ'אן (עיר גבול בין קוסובו למקדוניה) שם הוסתרו משפחות יהודיות רבות במהלך השואה.

חסיד אומות העולם ארסלן מוסטפה רזניקי

סיפורים נוספים של חסידי אומות עולם מאלבניה¹

נורו חוג'ה

סאזאן חוג'ה ובידו תצלום של אביו נורו חוג'ה

כמוסלמים מאמינים אנחנו סיפקנו הגנה והומניזם ליהודים. למה? בְּסֵה, חברות והקוראן הקדוש. זוהי דמותו של אבי, שאני נוצר בלבי.

אני הבן הבכור של נורו חוג'ה, שהיה מוכר בקהילתנו בוולורה כמורה ומוסלמי אדוק. אני זוכר את הזמנים הקשים כאשר הנאצים התקדמו לוולורה מיוון והיהודים נאלצו להסתתר. אני הייתי בן עשר. היהודים בוולורה, בארט ואלבסון חיו באלבניה מאז 1490, רבים מהם ברחו מינינה ביוון.

אבי הסתיר ארבע משפחות יהודיות, כולם היו חבריו. אני זוכר את דבריו לאלו שהוא הסתיר: "עכשיו אנחנו משפחה אחת.

אתם לא תדעו רע. בניי ואני נגן עליכם מכל סכנה גם במחיר חיינו."

הסתרנו את המשפחות בבונקרים תת-קרקעיים שהתחברו לביתנו הגדול. הם היו שלושה דורות של המשפחות המורחבות של איליה סולומוני ומויסי נגרין, סך הכול שניים-עשר איש. בנוסף היו עוד כמה שאת שמותיהם אינני זוכר. הבונקרים היו מחוברים והיו להם הרבה דרכי מילוט. תפקידי היה להביא אוכל למשפחות בבונקרים ולקנות את המצרכים החיוניים. כל תושבי ולורה היו אנטי-פשיסטים וידעו שהרבה משפחות מסתירות יהודים.

הסיפור סופר מפי סאזאן חוג'ה (בנו של נורו חוג'ה)

ב-21 ביולי 1992 הוכר נורו חוג'ה כחסידי אומות העולם על-ידי יד ושם.

¹ לקוח מאתר "יד ושם" <http://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/besa/introduction.asp>

באסים ואיישה קאדיו

מירושה קאדיו

אבי נהג לומר שכדי שהגרמנים יוכלו להרוג את אורחיו היהודים היה עליהם להרוג את בני משפחתי קודם.

גרנו בכפר קאוואיה. ב-1940 משפחתנו הסתירה, למשך זמן קצר, שני יהודים יוונים מפני האיטלקים הפשיסטים. שמם יעקב וסנדרה בטינו, אח ואחות. הם הגיעו אלינו מטיראנה. אביהם נעצר על ידי האיטלקים והועבר למחנה. שנים אחר כך, ב-1944, יעקב וסנדרה מצאו אצלנו מחסה בשנית, הפעם מפני הנאצים. משפחה נוספת הביאה גם היא את הוריהם למחבוא.

סנדרה, יעקב ואני היינו חברים טובים. כולנו ישנו באותו החדר. אני זוכר שעשינו פתח מילוט בסורגים של חלון חדר השינה כדי שהם יוכלו לברוח, אם הגרמנים יגלו שהם מסתתרים אצלנו. כל הזמן עקבנו אחר הפטרולים של

הגרמנים. כאשר החלו הגרמנים לבצע חיפושים מבית לבית אחר היהודים אבי העביר את יעקב וסנדרה לכפר מרוחק יותר. סיפקנו להם את כל צרכיהם עד לשחרור. חגיגה גדולה הייתה אז בקאוואיה. אני זוכר את המברק שקיבלנו מיעקב וסנדרה ואת שמחת השחרור. מהר מאוד הם עזבו לטיראנה ומשם עלו לישראל.

יש לי כל כך הרבה מכתבים ותמונות מישראל. ב-1992 הוזמנתי לישראל לקבל, בשם משפחתי, את תואר הכבוד חסידי אומות העולם, ולמשך תקופה שימשתי כיושב ראש עמותת יידי ישראל האלבנית. שנים אלו היו מלאות בפחד, אבל החברות גברה על הפחד.

הסיפור סופר מפי מירושה קאדיו (בתם של באסים ואיישה קאדיו)

ב-21 ביולי 1992 הוכרו באסים קאדיו ואשתו איישה קאדיו, כחסידי אומות העולם על-ידי יד ושם.

עלי שק'אר פאשקאי

למה אבי הציל זר וסיכן את חייו ואת כל הכפר? אבי היה מוסלמי אדוק, הוא האמין כי להציל חיים משמעו מקום מובטח בגן-עדן.

ביתנו היה בפוקה. אבי היה בעל חנות מרכול למצרכי מזון. זו הייתה חנות יחידה מסוגה באזור. יום אחד הגיע רכב גרמני ובו תשעה-עשר אסירים אלבניים בדרכם לעבודות פרך, ויהודי אחד שגורלו נחרץ למוות. אבי דיבר גרמנית שוטפת והזמין לחנותו את הגרמנים והציע להם אוכל ויין. הוא השקה אותם לשכרה.

בו-זמנית הוא החביא פתק בתוך פלח מלון ונתן אותו ליהודי הצעיר. הפתק הורה לו לקפוץ ולברוח ליערות ולחכות לו בנקודה מסוימת. הנאצים כמובן התרעמו על הבריחה, אך אבי טען שהוא חף מפשע. הם לקחו את אבי לכפר והעמידו אותו מול הקיר, ודרשו לדעת היכן מסתתר היהודי.

ארבע פעמים הם הצמידו אקדח לרקתו. הם גם איימו לשרוף את הכפר אם אבי לא יגלה. אבי לא דיבר ולבסוף הם עזבו. אבי חילץ את הצעיר מהיער והסתיר אותו במשך שנתיים בביתו עד תום המלחמה. שמו של הצעיר הוא יהושע ברוכביץ'. בכפר היו שלושים משפחות, אך אף לא אחת מהן ידעה על כך שאבי הסתיר יהודי. יהושע עדיין בחיים. הוא כיום רופא שיניים וחי במקסיקו.

הסיפור סופר מפי אינוואר עלי שק'אר (בנו של עלי שק'אר פאשקאי)

אינוואר עלי שק'אר ליד פסלו של הגיבור האלבני הלאומי שקאנדרבג